

OCHRANA ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ V RÁMCI NOVÉHO POJETÍ HOSPODÁŘSTVÍ A SPOLEČNOSTI

Hans Christoph Binswanger

UMWELTSCHUTZ IM RAHMEN EINES NEUKONZEPTS VON WIRTSCHAFT UND GESELLSCHAFT Der Verfasser ist auf der Suche nach einer Umorientierung angesichts der Umweltkrise, die langfristig durch den Drang nach dem Wirtschaftswachstum gekennzeichnet ist. Er weist auf die Sinnkrise des quantitativen wirtschaftlichen Wachstums hin (I), erörtert dann die Alternative des qualitativen Wachstums (II), den Zeithorizont des qualitativen Wachstums (III), geht zum ‚Wachstumszwang‘ und dessen Überwindung über (IV), schließt wichtige Bemerkungen zum Thema: Eigenarbeit und Lohnarbeit an (V), und am Ende seiner denkwürdigen Studie, die in der Festgabe für Arthur Rich, *Christliche Wirtschaftsethik vor neuen Aufgaben*, Herausgeber: Theodor Strohm, Theologischer Verlag Zürich 1980, zu finden ist, betont er die Partnerschaft als Voraussetzung des Übergangs zum qualitativen Wachstum.

K počtě významného, nedávno zesnulého švýcarského theologa Arthura Richa, který poznával novodobé bádání na poli společenských vztahů zejména tím, že položil důraz na sociální dimenzi biblické zvěsti, přispěl Hans Christoph Binswanger pozoruhodnou studií do sborníku *Christliche Wirtschaftsetik vor neuen Aufgaben* (Křesťanská etika hospodářství před novými úkoly). Podle našeho soudu je cenným příspěvkem do diskuse o novou tvářnost naší civilizace, diskuse, které se z povahy věci musejí účastnit i bohoslovci. Autor studie Hans Christoph Binswanger (1929) byl v době vydání této studie řádným profesorem ekonomie na vysoké škole hospodářských a společenských věd v St.Gallen ve Švýcarsku.

Připomenu čtenářům některé termíny, které jsou běžné v odborné ekonomické literatuře. Společenský produkt (SP) je úhrn statků a služeb, jež společnost vytvoří, resp. poskytne v určitém časovém období, nejčastěji za jeden rok. Objem SP (nebo také HDP = hrubého domácího produktu) se vyjadřuje v peněžních jednotkách. Práce pro sebe, práce mimo trh, výroba pro sebe, mimo trh (v textu *Eigenarbeit*, resp. *Eigenproduktion*) je výroba a práce, jež se uskutečňuje na mimotržní bázi jako např. sousedská výpomoc. Sem patří i sociální služby hrazené z obecního nebo státního rozpočtu či z jiných podobných, tj. mimotržních zdrojů. Racionalizovat = zabezpečovat výrobu redukcí lidské pracovní síly tím, že se na její místo začlení do výrobního procesu stroje, technická a jiná zařízení. Kapitalizace = použití finančních zdrojů k investicím, ať ve výrobě, obchodu nebo na nákup cenných papírů.

„Je třeba neustále kriticky vážit hospodářsko-sociální důsledky politiky týkající se životního prostředí, jde-li o rozhojnění kvality lidského života, stejně jako je třeba kriticky vážit ekologicko-lidské důsledky sociální politiky, jde-li o zajištění sociálního blahobytu společnosti. To nezbytně povede k tomu, že namísto kritiky hospodářského růstu jako takového, se bude

k němu hledat alternativa. Zaměříme se prostě nikoliv na růst měřitelný hrubým společenským produktem, nýbrž na růst, který je zaměřen kvalitativně, je schopen vytvořit nové, lidsky i společensky smysluplné pracovní příležitosti, aniž by zatížil nad únosnou mírou surovinové a energetické zdroje.“

Arthur Rich

I. Krize smyslu kvantitativního hospodářského růstu

Správná ochrana životního prostředí je uskutečnitelná jen tehdy, pokud bere ohled na ostatní cíle hospodářství a společnosti: zároveň však také platí opak: pokud ostatní cíle vytvářejí prostor životnímu prostředí — tj. vedou k úsporné spotřebě půdních a surovinových zdrojů a tím k snižování znečištění životního prostředí. To je možné jen tehdy, když se distancujeme od ideologie kvantitativního hospodářského růstu a přejdeme k růstu kvalitativnímu. Odhodláme-li se k tomuto kroku, vytváříme tím šanci nejenom k průlomu v ochraně prostředí ve výše naznačeném globálním smyslu, nýbrž může se nám podařit, a to lépe než dosud, uskutečnit i další důležité cíle v hospodářství a ve společnosti.

Rozhodující problematika dnešního vývoje spočívá v tom, že výroba značně převyšuje spotřebu a tím neustále vede k nesmyslnému plýtvání a čerpání přirozených zdrojů a práce. Stále ještě věříme, že vyrábíme méně, než je třeba. Platí opak: v průmyslových zemích pokulhávací spotřeba za výrobou. To vede nejen k nadměrnému zatížení a narušení životního prostředí a k předčasnému vyčerpání zásob neobnovitelných zdrojů, nýbrž i k vnitrosociálním krizím — na jedné straně k práci zbavené smyslu, na druhé straně k nezaměstnanosti, a to vše uprostřed světa, v němž stále ještě anebo opět znovu chybějí velké části lidstva základní životní potřeby.

V švýcarském satirickém týdeníku *Nebelspalter* bylo možno číst následující noticku známého spisovatele a humoristy Kishona: „V Americe vynalezli zemědělský stroj, který je ovšem třeba ještě vylepšit, protože zabírá příliš mnoho místa. Ten pěstuje brambory, zavlažuje je, sklízí, vaří a pojídá.“ Tento stroj velice přesně popisuje dnešní hospodářství. To se stále více stává strojem, který vyrábí nejenom společenský produkt, nýbrž zároveň z něho polyká a konzumuje stále větší část. To znamená, že stále menší podíl přírůstku přináší nějaký užitek, pro který jej člověk vyrábí: Stále větší jeho část je totiž nutno buď použít na odstranění následků hospodaření nebo oddělit ze společenského produktu dříve, než by další růst mohl vůbec přinést nějaký užitek. Tento běh naprázdno má různé jevové formy. Poukažme na tři z nich:

Běh naprázdno zahrnuje v hospodářství především veškeré statky, spotřební i investiční, které jsou vyvrhovány a vyřazovány bez spotřeby a použití: V důsledku změn v módě anebo z prestižních důvodů, protože technický pokrok buď údajně či ve skutečnosti poskytuje lepší statky a výrobní prostředky, anebo proto, že neexistují možnosti takové výrobky opravit atd. Jde o chtěné či nechtěné opotřebení, tzv. obsolescenci, jež slouží k vytvoření prostoru nově se prosazující výrobě.

Jiný způsob ‚volnoběhu‘ plyne ze stále se zvětšující vzdálenosti mezi bydlištěm a pracovištěm. Ta je důsledkem růstu měst a aglomerací a tím i narůstání objemu času, kterého je třeba na cestu do továrny nebo kanceláře, okolnost spíše nepříjemná než příjemná. Aglomerace se rozrůstají s růstem společenského produktu, a každý ujetý kilometr zvyšuje navíc tento produkt, protože je třeba dodatečných výkonů. Tyto výkony však jen chabě korigují nevýhody, které vyplynuly z hospodářského růstu, respektive z růstu aglomerací. Tuto negativní spotřebu mohou snad poněkud snížit, nikdy však zcela zrušit.

Třetí druh ‚volnoběhu‘ probíhá v souvislosti s náklady na udržování životního prostředí. To je spojeno s další spotřebou materiálu v úzké spojitosti s neustálým vytvářením odpadu a emisemi — nutným průvodním jevem současného ekonomického růstu. Nechceme-li zahynout v hluku, v znečištěném ovzduší a špinavých řekách, v záplavě rostoucího odpadu, musí být použito dalších výkonů navíc na odstranění tohoto zatížení, k ozdravení nebo nápravě již způsobených škod. Jde např. o výstavbu tzv. protihlukových stěn, čističek vod a vzduchu, spaloven odpadků. Všechny tyto dodatečné výkony zvyšují společenský produkt, nicméně slouží jen k nápravě, pokud je vůbec možná, těch škod, které již vznikly dosavadním růstem společenského produktu. Nevzniká tím žádný další užitek. Ještě názorněji vyplyne tato souvislost, uvažíme-li dopravní nehody. Čím intenzivnější je provoz, tím větší je společenský produkt, ale tím více je také dopravních nehod. Avšak čím více je nehod, čím více poškozených vozidel a čím více je postižených na silnicích, tím prudčeji stoupá společenský produkt, protože se kupují nová auta a v nemocnicích se ošetřují postižení dopravními nehodami.

Zatímco růst společenského produktu přináší za těchto okolností stále menší užitek, opotřebení životního prostředí, které je s tím spojeno, je stále intenzivnější. Ekonomický kapitál zatlačuje ekologický kapitál: moře domů v aglomeracích, továrny, silnice, letiště, elektrické vedení a sítě, ‚skipisti‘ atd. obsazují půdu respektive celou krajinu a zatlačují přírodu. V ekologii se tomu říká: Půda se stává ‚sterilní‘. Zároveň stoupá spotřeba neobnovitelných surovinových a energetických zdrojů, především na výrobu strojů

a staveb, tedy na výrobu investičních statků, dále na výrobu užitečných statků a při jejich spotřebě — která je neustále náročnější na energii — a nakonec při snaze ‚odstranit‘ co nejdokonaleji odpady a emise spojené s použitím neobnovitelných surovin. Nicméně stále narůstá zbytkové znečištění: znečištění vody, ovzduší a půdy totiž celkově roste.

Tak tedy: Čím prudčeji se zvětšuje společenský produkt, tím menší je užitek a naopak tím vyšší je náklad, resp. volnoběh civilizačního stroje. Nanejvýš znepokojující je při tom okolnost, že náklady na zachování životního prostředí resp. onen ‚volnoběh‘ se neobjeví v statistickém měření společenského produktu. Vzniká tak dojem, jako by s každým procentem růstu tohoto produktu stoupal týmž způsobem i blahobyt a spokojenost. Problém je v tom, že se do společenského produktu započítávají všechny výkony, které jsou placeny, nezávisle na tom, zda se jimi vytváří něco užitečného či nikoliv, nebo dokonce škodlivého, k jehož odstranění by bylo třeba jistá protiopatření. A poněvadž škoda není účetně odečtena, roste společenský produkt dokonce o to rychleji, oč více vzniká škod, které zase o to rychleji musejí být odstraňovány. Čím více kalamit, tím vyšší je společenský produkt.

Když uvážíme tyto souvislosti a stane se nám zřejmým, že společenský produkt je zcela falešným měřítkem blahobytu a zejména kvality života a spokojenosti lidí, předjímáme tím konec toho hospodářství a té hospodářské politiky, která je zacílena výlučně na růst společenského produktu. Společnost, která si jako nejvyšší cíl klade zvyšování materiálního blahobytu, problematizuje sama sebe, protože vyrábí stále více věcí, které nezvyšují materiální blahobyt, natož duševní pohodu.

II. Alternativa kvalitativního růstu

Jaké povahy má tedy být alternativa kvantitativního růstu? Radikální alternativou by byl návrat k čistě ekologickému hospodářství, to znamená k takovému hospodářství, které využívá jen surovin obnovitelných v ekologickém oběhu, a stále intenzivněji omezuje spotřebu neobnovitelných surovin. Jen takový návrat k hospodářství postavenému na přirozeném oběhu by zaručil trvalé přežití lidstva a zachoval neporušenost životního prostředí. Byl by však spojen s radikálním poklesem blahobytu, resp. životního standardu, protože by prakticky vyloučil z hospodářského procesu průmysl zpracovávající v podstatě neobnovitelné zdroje. Tato radikální léčba, zaměřená na přežití společnosti, však není nebo ještě není nutná s ohledem na dosud existující značné zásoby neobnovitelných zdrojů. Byla by také pro převážnou část obyvatelstva nepřijatelná a zůstala by v podstatě pouhou utopíí.

Realistická alternativa, kterou lze dnes postavit jako cíl, může mít jen méně radikální řešení. Označíme ji jako kvalitativní růst. Co se tím říká?

1. I nadále půjde o růst společenského produktu, nadále lze investovat, docilovat zisku a pokud možno zvyšovat mzdy a platy. Přitom si stále uvědomujeme problematičnost pojmu ‚růst‘, protože tento pojem pochází z organické oblasti. Co tedy pohledává v hospodářství? Používáme-li jej přesto, má tím být naznačeno, že tím navazujeme na dnešní hospodářství a způsob jeho fungování, pro nějž se stal pojem ‚růst‘ typický. Abruptní rozhodnutí s dnešním způsobem hospodaření by nutně vyústil v krizi. Tomu chceme zabránit.

2. Kvalitativní růst společenského produktu je spojen s nižší spotřebou půdy, surovin, energií, tedy s nižším opotřebením životního prostředí a s nižším hromaděním odpadu. Přitom statisticky vykázaný růst bude nižší. Především však jde o rozpojení růstu společenského produktu a poškozování přírody a životního prostředí. To znamená, že je třeba hospodařit tak, že např. s dvouprocentním růstem společenského produktu bude spojeno už jen jednaprocentní zvýšení opotřebením životního prostředí a nikoliv, jak je tomu dosud, také dvouprocentní anebo dokonce tříprocentní zvýšení. Plynutí a opotřebením je třeba redukovat.

3. S poklesem míry růstu opotřebením životního prostředí získáme čas a prostor pro vlastní kvalitativní vývojové procesy, které nám usnadní vymanit se z hypnotického zahledění do růstu společenského produktu a zaměřit se cíleně daleko více na zlepšení kvality života. Ukazateli kvalitativního růstu se stanou sociální indikátory, které nás budou informovat o existenci materiálních i nemateriálních statků. Rozhodující výhodou těchto ukazatelů je schopnost ‚prohlédnout‘ nežádoucí nadouvání společenského produktu, protože nejsou zaměřeny výlučně na monetární hodnoty, nýbrž na skutečné, to znamená buď na fyzické množství objemy či psychické zhodnocovací soudy.

To by mělo umožnit změnit v následujících desetiletích naše postoje tak, že v posledu roční spotřeba neobnovitelných zdrojů zůstane konstantní.

III. Časový horizont kvalitativního růstu

Kvalitativní růst neznamena žádnou radikální změnu dnešní spotřeby, spíše však radikální změnu v pohledu na budoucnost, k níž směřujeme. Aby se časový horizont kvalitativního růstu stal závazným cílem, musí být ještě upřesněn, a to jak v odlišení od kvantitativního růstu, tak i od čistě ekologické strategie. Tento časový horizont vyplývá jednak z množství zásob energie a surovin, jednak z dynamiky míry růstu. K tomu několik vysvětlivek.

Kvantitativní růst je založen na stále stejné míře růstu, takže společenský produkt se každým rokem zvyšuje o $x\%$ ve srovnání s rokem předchozím: Přitom se uvažuje, že i spotřeba surovin a energie se zvyšuje nejméně o $x\%$ nebo dokonce více. Kvantitativní růst je exponenciálním růstem spotřeby zdrojů. Analyzujeme-li exponenciální funkci

$$Q_t = Q_0 e^{pt}$$

při (Q_t = společenský produkt v časovém bodě t , Q_0 = společenský produkt v současnosti, e = základ přirozeného logaritmu, p = míra růstu a t = počet roků) a uvedeme-li ji v souvislost s disponibilními zásobami zdrojů,¹ dospějeme k závěru:

a) V příštích padesáti letech vše rozhodujícím způsobem závisí na míře růstu. To znamená, že při nižší míře růstu, řekněme při 1% ročně, mnohé suroviny a zdroje energie vystačí na dobu, kterou můžeme předběžně označit za dostatečně dlouhou.

Zjišťujeme však zároveň:

b) Prodloužíme-li svůj pohled do budoucnosti, pak každá i sebenížší míra růstu v důsledku svého exponenciálního charakteru vede k vyčerpání zdrojů, to znamená k úplné likvidaci základů našeho hospodářství spolu se zničením životního prostředí odpady a emisemi. Naproti tomu přechod ke konstantní míře spotřeby zhruba po padesáti letech činí zásoby zdrojů prakticky nevyčerpatelnými.

Tyto úvahy vedou k následující základní strategii. Další růst spotřeby zdrojů je přípustný ještě pro příští desetiletí, ovšem při podstatně nižší míře růstu než dosud: Pak musíme přejít k nulovému růstu spotřeby zdrojů (tj. ke konstantně se opakující míře na dosažené úrovni — pozn. překladatele). Budeme-li postupovat tímto způsobem, můžeme počítat se zásobou zdrojů dokonce ještě na staletí, to znamená pro takový časový horizont, který jsme s to si ještě představit a za který se cítíme odpovědní.

Jistou výjimku v tomto pojetí tvoří ovšem ropa a uran. Zásoby těchto nosičů energie se vyčerpají při 2% růstu spotřeby nafty a při plánované výstavbě atomových elektráren za padesát let. Proto nahrazení ropy a uranu musí probíhat rychleji — v příštích deseti, dvaceti letech.

Totéž platí o spotřebě, resp. „sterilizaci“ půdy, která je podstatně vzácnější než surovinové rezervy. Narušení krajiny výstavbou sídlišť a protkáním silniční sítě překročilo únosnou mez a vedlo k zjevnému poklesu kvality

¹ Srv. *United States Mineral Resources, Geological Survey, Washington 1973.* (Nerostné zdroje Spojených států, geologický přehled).

života. Tentýž vývoj hrozí znečištěním ovzduší a vod, a to navzdory všem opatřením na ochranu životního prostředí, které pokulhávají za růstem odpadu a emisí.

IV. ‚Tlak růstu‘ a jeho překonání

S nutností přejít ke kvalitativnímu růstu se klade otázka, jak toho dosáhnout. Nesnadnost odpovědi spočívá v tom, že náš průmyslový hospodářský systém je v značné míře svázán s kvantitativním růstem. Nejde proto jednoduše o výzkum spotřebitelů nebo občanů, zda si přejí buď nadále zachovat stoupající zabezpečení materiálních statků, anebo spíše zvyšovat kvalitu života a životního prostředí a pak, pokud se rozhodnou pro druhou možnost, zpomalit stroj výroby a tím vytvářet větší prostor pro uspokojení nemateriálních potřeb. Hospodářství totiž podléhá jistě vnitřní dynamice, kterou nelze změnit ze dne na den. Tato dynamika souvisí se stoupající tendencí k velké technologii, předpokládající značné investice (= značný kapitálový vklad). Ty se dají splatit jen pokud je docíleno úrokového výnosu, resp. zisku, to jest: Pokud podnikový výnos v rámci celého hospodářství je vždy vyšší, než náklady, pokud tedy podnikové sféře připlouvá neustále víc peněz než z ní vytéká placením výrobních výkonů. Předpokladem toho je růst objemu úvěrů a oběživa přiměřenou tvorbou peněžních zdrojů v bankovní sféře: To se děje dále i tím, že stát přebírá úvěrové záruky v souvislosti s dalšími investicemi. Tvorba peněz a možnost realizovat příjmové přebytky či zisky v makroekonomickém měřítku tak souvisí s neustále stoupajícím objemem investic, resp. kapitálového nasazení. Tímto způsobem vyvolává nutně jeden kapitálový vklad další, a to neustále vyšší kapitálový vklad. Tento tlak k růstu můžeme označit jako nákladovou a výnosovou investiční spirálu.

Růst kapitálového nasazení a společenského produktu lze však uskutečnit jen tehdy, jestliže stát podporuje proces růstu. Tím je i stát vtažen do problematiky růstu. Stát podporuje růst hospodářství tím, že vytváří institucionální předpoklady pro poskytování úvěrů a tvorbu peněz. Disponuje monopolem, na jehož základě uvádí do oběhu bankovky jako zákonné platidlo, rozmnožitelné podle potřeby. Nadto musí stát přebírat i nákladové důsledky hospodářského růstu, např. v oblasti zdravotnictví a ochrany životního prostředí. Především však musí použít úvěrové zdroje, jež má sám k dispozici, aby uskutečnil dodatečné veřejné investice, jestliže v důsledku kolísání konjunktury ochabují soukromé investice a hrozí nezaměstnanost, aby udržel celkovou poptávku v hospodářství na vysoké a dokonce stoupající úrovni. Stát má sám zájem na poskytování takové pomoci, aby si

zajistil příjmy z daní a aby tím rozšířil oblast svého působení. Proto lze v souvislosti s hospodářským růstem mluvit dokonce o symbióze trhu a státu. Oba nesou odpovědnost za dynamiku růstu.

Jak lze za těchto okolností kvalifikovat růst? Jen tak, že dojde k změně chování trhu a státu. Směr tendence proměny je zřejmý: Na jedné straně jde o převedení — nikoliv omezení — investičních a kapitalizujících procesů od výlučné fixace na zvyšování produktivity práce kapitálově a energeticky náročnými investicemi na cestu k investicím, které jsou energeticky a surovinově úsporné. Na druhé straně jde však i o postupnou redukci růstového tlaku tím, že se určité hospodářské funkce vyjmou z peněžně-hospodářské oblasti. Tím se sníží tlak na investice a kapitalizaci peněžních prostředků. První metoda nenarušuje výnosovou a nákladovou spirálu a neodstraňuje ani růstový tlak, který je tím vyvoláván. Pokouší se pouze přizpůsobit obsah této spirály požadavkům ochrany životního prostředí. Druhá metoda naproti tomu míří na změnu samotného mechanismu výnosové a nákladové spirály.

Pokud se týče **trhu**, je ho třeba změnit do té míry, aby dlouhodobá nedostupnost zdrojů a zatížení životního prostředí odpady a emisemi byly vyjádřeny v cenovém systému. To si ve svém důsledku vynutí takové chování, jež bude v souladu s životním prostředím. Jako doplněk musí **stát** zvláště v souvislosti s investicemi na podporu zaměstnanosti orientovat systém poskytování úvěrů i své vlastní investice na energeticky a surovinově úsporné, a upřednostňovat je před investicemi, které šetří lidskou práci. Tato změna chování jak trhu, tak i státu má na technologické rovině za následek odvrát od tendence k velké technologii k zesílenému zavádění střední energeticky a surovinově úsporné technologie. Ta na sebe váže nižší kapitálový vklad na jedno pracovní místo a podléhá tudíž také méně růstovému tlaku ve smyslu výnosové a nákladové spirály.

V. Mimotržní práce jako doplněk námezdní práce — zkrácení námezdní práce

Toto přeorientování může a musí ovšem být podepřeno změnou smýšlení **sociálních partnerů**, pokud se týče mzdové a pracovní politiky. Jednání mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, jež probíhala v oblasti rozestřené mezi trž a stát, byla až dosud takřka výlučně zaměřena na stanovení rozsahu a rytmu, v němž produktivita práce v rámci hospodářského růstu je doprovázena růstem mezd a platů. Přitom však nebyla věnována žádná pozornost skutečnosti, že prodražení faktoru práce růstem mezd vedlo k další kapitalizaci výroby a tím k zintenzivnění růstového tlaku. Tato skutečnost byla

dokonce hodnocena kladně. Teprve pokles zaměstnanosti v polovině sedmdesátých let vedl k poznání, že zvyšování produktivity práce znamená současně racionalizaci pracovní síly a že, v důsledku boje s inflací, nelze už zachovat v stoupající míře objem úvěrových a peněžních toků. Výsledkem je nezaměstnanost. Z toho vyvstal požadavek zvyšovat v rámci růstového procesu produktivitu práce nikoliv formou zvyšování mezd, nýbrž zkracováním pracovní doby. Příliš málo se však přitom dbá na to, že náklady na hodinu práce tím stoupají v stejné míře, jako když se stoupající produktivita práce odrazí v mzdovém zvýšení. Přesto další zvyšování produktivity práce, resp. racionalizace pracovních míst zůstává jediným řešením. Vskutku jde o něco zásadnějšího než jen o zkracování pracovní doby a přerozdělení námezdní práce: Jde o to zeslabit tendenci k růstu a k zvyšování produktivity práce prostřednictvím zvýšených kapitálových a zdrojových vkladů, a to tak, že znovu ožije sektor hospodářství, který není organizován peněžně (tj. v rámci trhu — pozn. překl.) Ten můžeme označit jako sektor výroby pro sebe (*Eigenproduktion*), ovšem v moderním kontextu.

Musíme si uvědomit, že hospodářství od nepaměti zahrnuje jeden sektor, který není organizován tržně, ať už proto, že výrobce je zároveň spotřebitel toho co vyrobí (oblast samozásobování), anebo proto, že dochází k výměně výrobků a služeb, aniž by obojí bylo přímo nebo v naturální podobě vzájemně zúčtováno. Takové hospodářství, *'extra commercium'* se uplatňovalo původně v rolnické usedlosti anebo v domácnosti rodiny. Dnes jde o to vytvářet pro to nové možnosti v rámci tzv. „drobných sítí“ spolupráce v oblasti sousedské výpomoci či ve vybudovaném systému sociálních služeb².

Příliš rychle jsme slavili expanzi tržního sektoru hospodářství, v němž funguje propracovaná dělba práce, na úkor mimotržní výroby jako jednoznačný pokrok. Nepomyslili jsme na to, že může jít o takový pokrok, který nás vposledu zavede do slepé uličky. Pokrok plynul v posledních desetiletích z bezpochyby ojedinělého zvyšování produktivity práce. To, že jsme ve slepé uličce si však uvědomujeme, když pomyslíme nejen na nesmírné plýtvání přirozenými zdroji, nýbrž i na lidskou práci, která je s tím spojena. Výroba pro sebe, která je ze své podstaty méně kapitálově náročná, méně specializovaná a pokud se týče množství vyprodukovaných statků méně produktivní, je právě o to více zaměřena na „reálný“ úspěch práce. Ten se

---

² Srv. Binswanger, Geissberger, Ginsburg, *Der NAWU-Report: Wege aus der Wohlstandsfalle — Strategien gegen Arbeitslosigkeit und Umwelterstörung*, Frankfurt a. M. 1978, str. 213nn (Cesty z pasti blahobytu — strategie proti nezaměstnanosti a poškozování životního prostředí)

vztahuje jak k výsledku práce, tedy produkce, tak také na druh práce a radost, která ji provází.

Jestliže tedy v budoucnu půjde vskutku o redukci námezdní práce, pak nikoliv pouze ve prospěch ‚volného času‘ (v tomto ohledu jsme patrně dosáhli optimální míry), nýbrž ve prospěch práce pro sebe (*Eigenarbeit*), kterou vykonáváme na vlastní odpovědnost a jež nám ve svém výsledku vynahradí redukci mzdy či platu. S touto příjmovou redukcí je **nutno** počítat, protože nejde jen o to převést v jakékoliv formě zvyšování produktivity v procesu růstu na zaměstnance, nýbrž redukovat samotný růstový tlak a tím též tlak k dalšímu zvyšování produktivity. S touto příjmovou redukcí **lze** však také počítat, protože námezdní práce, jak jsme shora vyložili, je z velké části jen zdánlivě produktivnější. V témže čase vytváří sice větší množství výrobků, než práce pro sebe, tato množství nejsou však buď vůbec spotřebována a tím jsou bez užitku, anebo způsobují při výrobě i spotřebě takové škody, že následná výroba slouží jen k tomu, tyto škody napravit — pokud je to ještě vůbec možné.

Tento exodus — částečný ovšem — z kapitálově a tržně organizovaného hospodářství lze uskutečnit jen postupně, aby bylo možno amortizovat již investovaný kapitál a nedocházelo náhle ke ztrátám. Kromě toho je třeba uvážit, že nejde o to vzdát se té části hospodářství, která je ovládána velkou technologií s významnou dělbou práce. Nelze se vrátit k původnímu charakteru výroby. Jde však o to vrátit se k optimálnímu poměru mezi prací pro cizí a pro sebe, dále mezi velkou a střední technologií, protože jsme tento optimální poměr zřejmě překročili. Je třeba znovu zdůraznit, že zásoby zdrojů jsou dostatečně veliké, aby zajistily určitý růst společenského produktu, a že jde o to zachovat nízkou míru růstu, přesunout určitou část hospodářství do oblasti samovýroby (*Eigenproduktion*) s tím, že zredukujeme námezdní práci a rozšíříme okruh práce pro sebe (práci mimo trh). To umožní snížit **průměrnou** míru růstu společenského produktu, zatímco v oblasti hospodářství, kde převládá tržně podmíněná dělba práce, dosáhneme nadále pokrok v produktivitě a tím také odpovídající zisky a růst mezd a platů.

VI. Partnerství jako předpoklad přechodu ke kvalitativnímu růstu

Je jasné, že přechod od kvantitativního růstu ke kvalitativnímu nepřipouští jedno ‚řešení‘ problému rozdělování, které se až dosud pokaždé nabízel, totiž možnost nedbat tolik na relativní velikost jednotlivých částí společenského produktu, jestliže v absolutní míře rostou: Pokud roste koláč i jeho jednotlivé části, nedbá se vskutku tolik na to, zda přírůstek je ve srovnání

s tím, který získává partner, větší nebo menší. Jestliže se však růst zpomalí, nabývá na významu ten díl společenského produktu, který má druhý. Případné zatížení sociálních vztahů může však ustoupit a být pozitivně směřováno, jestliže myšlenka **participace**, kterou A. Rich od nepaměti postavil do popředí své sociálně-etické koncepce, se prosadí silněji. Rich píše: „Zbývá jediné, abychom i vnitrospolečensky usilovali o optimální participaci, to znamená, abychom společenský produkt rozdělovali takovým způsobem, že ramena slabých neponesou hlavní zátěž.“³ K tomu patří i „participativní rozdělení práce takovým způsobem, že nikdo, kdo pracovat chce, nebude vyřazen z produktivní práce“. Výše jsme ukázali, že nové rozdělení práce, při níž dojde k vyrovnání námezdní práce a práce pro sebe, i přechod k výrobě, která se stane smysluplnější také tím, že bude zčásti vykazovat větší podíl práce, vytváří možnost řešení otázky zaměstnanosti, aniž je třeba předpokládat stále intenzivnější růst společenského produktu. Tato nová orientace umožňuje též ‚participaci přírody‘ v procesu hospodářství, a to tak, že příroda bude posuzována jako svébytná veličina včetně toho, co je schopna sama vytvářet, a nikoliv jako objekt hospodářského vykořisťování. V souhrnu jde o to — znovu odkazujeme na Arthura Richa — „abychom se nechali vést radikálností, která je založena v křesťanství, podle níž je člověk cílem hospodářství a nikoliv naopak. To však předpokládá nejenom odpovídající přestrukturování hospodářství, nýbrž i zásadní změnu orientace člověka. Jestliže zůstává cílem člověka maximalizace materiální úrovně, jak tomu je povýtce dnes, pak nám chybí základní předpoklad pro nové uspořádání našich hospodářských poměrů, které by byly právy člověku a životnímu prostředí“.⁴ Též obráceně platí, že duchovní a mravní změna orientace člověka se uskuteční ve chvíli, kdy si uvědomí meze uspokojování stoupajících materiálních nároků a zaměří automaticky svůj pohled na jiné, nemateriální oblasti svého života, které ze své povahy nejsou těmito mezím podřízeny.

Přeložil Jakub S. Trojan

³ Arthur Rich, *Schafft Umweltschutz Arbeitsplätze? — Arbeitsbeschaffung und Arbeitssicherung in der ökologischen Krise — Menschliche und soziale Aspekte*, in: *Zeitschrift für Evangelische Ethik*, 23. Jg., Heft 1, Januar 1979, S. 70 (Vytváří ochrana životního prostředí pracovní místa? — Vytváření a zajišťování pracovních míst v ekologické krizi — lidské a sociální aspekty, v: *Časopis pro evangelickou etiku*, 23. r., sešit 1, leden 1979, str. 70).

⁴ Srv. tamtéž.